

Volum coordonat de
**NIALL
FERGUSON**

**CE S-AR FI
ÎNTÂMPLAT
DACĂ...?**

ISTORIE VIRTUALĂ

Ediția a II-a

Traducere de Cătălin Drăcșineanu

POLIROM
2022

Niall Ferguson (editor), *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*

Copyright © 1997, Niall Ferguson

All rights reserved.

© 2013, 2022 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: *Flota militară poloneză în al Doilea Război Mondial, septembrie 1939*

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,

sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

FERGUSON, NIALL

Ce s-ar fi întâmplat dacă...?: istorie virtuală / vol. coord. de Niall Ferguson; trad. de Cătălin Drăcșineanu. – Ed. a 2-a. – Iași: Polirom, 2022

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-973-46-8891-3

I. Ferguson, Niall (coord.)

II. Drăcșineanu, Cătălin (trad.)

94

Printed in ROMANIA

CUPRINS

<i>Prezentarea autorilor</i>	7
<i>Mulțumiri</i>	9
Introducere. ISTORIE VIRTUALĂ	
Spre o teorie „haotică” a trecutului.....	11
(<i>Niall Ferguson</i>)	
Capitolul 1. ANGLIA FĂRĂ CROMWELL	
Ce s-ar fi întâmplat dacă Carol I ar fi evitat Războiul Civil?.....	81
(<i>John Adamson</i>)	
Capitolul 2. AMERICA BRITANICĂ	
Ce s-ar fi întâmplat dacă nu ar fi existat Revoluția Americană?	107
(<i>J.C.D. Clark</i>)	
Capitolul 3. IRLANDA BRITANICĂ	
Ce s-ar fi întâmplat dacă Home Rule ar fi intrat în vigoare în 1912?.....	147
(<i>Alvin Jackson</i>)	
Capitolul 4. UNIUNEA EUROPEANĂ A KAIZERULUI	
Ce s-ar fi întâmplat dacă Marea Britanie ar fi „stat deoparte”	
în august 1914?	189
(<i>Niall Ferguson</i>)	
Capitolul 5. ANGLIA LUI HITLER	
Ce s-ar fi întâmplat dacă Germania ar fi invadat Marea Britanie	
în mai 1940?.....	231
(<i>Andrew Roberts</i>)	
Capitolul 6. EUROPA NAZISTĂ	
Ce s-ar fi întâmplat dacă Germania nazistă ar fi învins	
Uniunea Sovietică?	265
(<i>Michael Burleigh</i>)	

Capitolul 7. RĂZBOIUL SAU PACEA LUI STALIN	
Ce s-ar fi întâmplat dacă Războiul Rece ar fi fost evitat?.....	287
(<i>Jonathan Haslam</i>)	
Capitolul 8. CONTINUAREA CAMELOTULUI	
Ce s-ar fi întâmplat dacă John F. Kennedy ar fi trăit?.....	303
(<i>Diane Kunz</i>)	
Capitolul 9. 1989 FĂRĂ GORBACIOV	
Ce s-ar fi întâmplat dacă nu s-ar fi prăbușit comunismul?	323
(<i>Mark Almond</i>)	
Postfață. O ISTORIE VIRTUALĂ, 1646-1996	343
(<i>Niall Ferguson</i>)	
<i>Note</i>	363
<i>Index</i>	423

O speculație contrafactuală mai veche: antanta anglo-germană

Începutul poveștii confruntării aparent inexorabile anglo-germane poate fi identificat în criza de încredere care a copleșit Imperiul Britanic la sfârșitul secolului. În ciuda vigorii intelectuale a modelelor conservatoare și liberale ale imperialismului din anii 1890, Războiul Anglo-Bur a dat o lovitură grea moralului britanic. Retorica privind „eficiența națională” și entuziasmul popular pentru „ligile”⁵⁴ militariste nu au putut compensa angoasele oficiale și politice legate de costurile menținerii vastului Imperiu Britanic de peste mări⁵⁵. În realitate, contemporanii tindeau să exagereze costurile fiscale ale imperiului și să neglijeze beneficiile menținerii unei vaste zone internaționale a liberului-schimb. Adevăratul cost al apărării era, în medie, de aproximativ 3,4% din produsul intern net între 1885 și 1913, incluzând costul războiului cu burii. După 1905, cifra s-a menținut constant în jurul valorii de 3-3,3% – o cifră foarte scăzută după standardele de după 1945 și mai mică decât cifrele corespunzătoare ale Rusiei, Franței și Germaniei⁵⁶. Dar ceea ce conta era *percepția* „supraextinderii” – afirmația hiperbolică a lui Balfour că, „din toate punctele de vedere, în momentul de față suntem doar o putere de mâna a treia”⁵⁷. Cadrul instituțional tot mai complex în limitele căruia era construită strategia imperială (și pe care Comisia de Apărare Națională și noul Stat-Major General Imperial au făcut puține eforturi de a o eficientiza)⁵⁸ a ajuns la un consens. Deoarece, din punct de vedere financiar și strategic, părea imposibil ca Marea Britanie să-și apere în același timp atât imperiul, cât și pe sine, izolarea nu mai era o opțiune – prin urmare, trebuiau făcute unele înțelegeri diplomatice cu rivalii imperiali ai Marii Britanii.

În acest moment, merită să ne punem din nou o întrebare contrafactuală mai veche, la care liberalii germani obișnuiau să se gândească fără încetare: ce s-ar fi întâmplat dacă Marea Britanie ar fi ajuns la o astfel de înțelegere, dacă nu și la una formală, cu Germania? În ciuda unor angoase britanice contemporane cu privire la rivalitatea comercială germană, pe măsură ce exportatorii germani au început să devină un concurent pentru Marea Britanie pe piețele străine și apoi să pătrundă chiar pe piața de consum britanică, ideea că rivalitatea economică excludea bunele relații diplomatice este un nonsens. Disputele legate de taxele vamale sunt semne de război doar pentru deterministul economic incurabil⁵⁹. Succesul economic german a inspirat atât admirație, cât și animozitate. Mai mult, existau numeroase regiuni trans-oceanice unde interesele germane și britanice ar fi putut să coincidă. În 1898 și 1900, Chamberlain a pledat pentru o cooperare anglo-germană împotriva

Rusiei în China. Au existat discuții serioase, deși lipsite de finalitate, privind o „triplă alianță” anglo-germano-japoneză în 1901. După multe bombăneli din partea britanicilor, s-a ajuns la un acord de a da Samoa Germaniei, în 1899. Această perioadă a marcat și o cooperare între Marea Britanie și Germania cu privire la Mozambicul portughez și Venezuela (în 1902). Chiar și în Imperiul Otoman și în fostele fiefuri otomane din Egipt și Maroc păreau să existe unele oportunități de colaborare anglo-germană, deși aici opinia de la Londra era mai divizată⁶⁰. *A priori*, nu există niciun motiv evident pentru care o putere „supraextinsă” (cum se percepea Marea Britanie) și o putere „subextinsă” (cum se percepea Germania) să nu fi cooperat ușor pe scena internațională. Este pur și simplu fals că „prioritățile fundamentale ale celor două țări se excludeau reciproc”⁶¹.

De ce atunci faimoasele discuții privind o alianță – care au început între Chamberlain și germanii Hatzfeldt și Eckardstein în martie 1898 și au continuat intermitent până în 1901 – nu au ajuns la niciun rezultat?⁶² Răspunsul tradițional la această întrebare este că a existat o dorință din partea cancelarului german Bülow de a păstra o „mână liberă”, ceea ce însemna practic că dorea să construiască o flotă capabilă să conteste supremația maritimă a britanicilor. Este adevărat, desigur, că Bülow, exagerând probabil declinul Marii Britanii chiar mai mult decât britanicii, nu dorea să încheie o alianță formală cu Anglia (deși, așa cum s-a aflat, nici prim-ministrul britanic, lordul Salisbury, nu o dorea)⁶³. Iar unul dintre motive era, fără îndoială, credința că o alianță cu Anglia ar putea împiedica crearea unei puteri navale germane⁶⁴. Totuși, ideea că apropierea anglo-germană a fost distrusă de *Weltpolitik* este înșelătoare. Cel puțin la fel de important a fost comportamentul capricios al lui Chamberlain, care a permis ca o inițiativă diplomatică ce ar fi trebuit să rămână în spatele ușilor închise să devină subiect de discursuri și editoriale. După discursul lui Bülow din Reichstag din 11 decembrie 1899 – în care a declarat că este gata ca, „pe baza deplinei reciprocități și a considerației reciproce, să trăiască în pace și armonie [cu Anglia]” – Chamberlain a considerat, nemulțumit, că „i-a întors spatele”. Ulterior, s-a plâns că „s-a fript” propunând alianța⁶⁵.

Dar și acest episod nu este decât o parte a poveștii. De o importanță mult mai mare în explicarea eșecului proiectului de alianță anglo-germană nu a fost puterea germană, ci *slăbiciunea* germană. La urma urmelor, britanicii au fost cei care au ucis în fașă ideea de alianță, la fel de mult, dacă nu mai mult decât germanii. Și au făcut acest lucru nu pentru că Germania începea să reprezinte o amenințare pentru Marea Britanie, ci, dimpotrivă, deoarece și-au dat seama că *nu* reprezenta o amenințare. Răspunsul britanicilor la programul naval german ilustrează bine acest argument. În 1900, Selborne, prim-lordul Amiralității, i-a spus sumbru lui Hicks Beach că „o alianță formală

cu Germania” era „singura alternativă la o flotă militară tot mai mare și la estimări tot mai mari ale flotei navale”⁶⁶. Totuși, în 1902 își schimbase total părerea, devenind „convins că noua flotă militară germană se construiește având în vedere un război cu noi”⁶⁷. Această sesizare a fost dezastruoasă pentru germani, care fuseseră întotdeauna conștienți de propria vulnerabilitate cât timp flota lor se afla în construcție. Încă de la început, Bülow insistase pe necesitatea de a acționa cu atenție în privința Angliei, „ca omida înainte de a se transforma în fluture”⁶⁸. Dar crisalida fusese mult prea transparentă. În 1905, odată cu încheierea reformelor navale inițiale ale prim-lordului Amiralității „Jackie” Fisher, directorul Serviciului de Informații al Forțelor Navale putea descrie cu încredere „preponderența maritimă” a Marii Britanii față de Germania drept „copleșitoare”⁶⁹. O percepere subită a vulnerabilității germane explică panica în fața unui prim atac naval preventiv al britanicilor care a cuprins Berlinul în 1904⁷⁰.

Principalul interes al Marii Britanii a fost, bineînțeles, de a reduce, și nu de a crește posibilitatea apariției unor astfel de conflicte costisitoare peste mări. În ciuda paranoiei germanilor, acestea aveau să fie mult mai probabil conflicte cu puteri care aveau *deja* mari imperii și flote, și nu cu o putere care doar aspira la așa ceva. Din acest motiv nu este de mirare că până la urmă s-au făcut demersuri diplomatice mult mai fructuoase pe lângă Franța și Rusia. Așa cum spunea subsecretarul adjunct de la Foreign Office Bertie în noiembrie 1901, cel mai bun argument împotriva unei alianțe anglo-germane era că, dacă s-ar încheia o astfel de alianță, „nu vom mai fi niciodată în relații bune cu Franța, vecina noastră în Europa și în multe părți ale lumii, sau cu Rusia, ale cărei frontiere se învecinează cu ale noastre sau nu sunt prea departe pe o mare parte din Asia”⁷¹. Salisbury și Selborne au adoptat o perspectivă similară privind meritele relative ale Franței și ale Germaniei. Reticența Germaniei de a sprijini politica Marii Britanii în China, în 1901, de teamă să nu-și atragă ostilitatea Rusiei, nu a făcut decât să confirme părerea britanică: cu toată laudăroșenia sa, Germania era slabă⁷².

La baza îmbunătățirii relațiilor cu Rusia se afla convingerea că un război cu Rusia cu privire la *orice* dispută imperială trebuie evitat. Într-o succesiune rapidă, Marea Britanie și-a arătat disponibilitatea de a liniști Rusia în privința Manciuriei și Tibetului și, pentru a evita unele tensiuni inutile legate de strâmtoarele de la Marea Neagră, Persia – și chiar (spre disperarea lui Curzon) în privința Afghanistanului⁷³. Este posibil ca această dorință de a dezvolta bune relații să fi dus la o înțelegere formală, cum s-a întâmplat în cazul Franței, dacă nu s-ar fi produs înfrângerea Rusiei de către Japonia, cu care Marea Britanie a încheiat o alianță în 1902. Este un semn grăitor al logicii politicii britanice – liniștirea celui mai puternic – faptul că această alianță a ajuns să fie văzută mai importantă decât orice acord cu Rusia⁷⁴. În cazul

Franței exista o listă similară de aspecte imperiale asupra cărora se puteau semna acorduri: în principal Indochina, Maroc și Egipt⁷⁵. Acestea ar fi putut dăinui dacă Chamberlain, încă deranjat de faptul că a fost lăsat cu buza umflată de germani, nu ar fi dorit ca astfel de acorduri coloniale să formeze baza unei alianțe complete⁷⁶.

„Antanta cordială” anglo-franceză din 8 aprilie 1904 a fost un fel de troc colonial; dar s-a dovedit a avea și trei implicații importante. În primul rând, a întărit tendința de ameliorare a relațiilor cu Rusia: bunele relații cu o putere implicau bune relații și cu cealaltă⁷⁷. În al doilea rând, nu au mai contat la fel de mult bunele relații cu Germania, așa cum a devenit evident în timpul primei crize marocane⁷⁸. În fine și cel mai important, a însemnat că strategii militari de pe ambele maluri ale Canalului Mânecii începeau să se gândească pentru prima dată la un sprijin militar și naval britanic pentru Franța în eventualitatea unui război cu Germania. Ideea de a folosi forța navală pentru a impune o blocadă Germaniei fusese discutată înainte. Cu toate acestea, abia în 1905 s-a conturat ideea unei împărțiri a responsabilității navale care avea să concentreze flota militară franceză în Mediterana și pe cea britanică în „apele teritoriale naționale”. În același timp, Statul-Major General a început să gândească prin prisma folosirii unei forțe expediționare pe continent în sprijinul Franței, anticipând o dezbatere aprinsă legată de apărarea frontierei franco-germane cu o forță expediționară sau inițierea unei operațiuni-amfibie în nordul Germaniei⁷⁹. Împreună cu prima strategie, s-a pus vechea problemă a neutralității Belgiei⁸⁰, deși, după cum a observat fostul subsecretar permanent Sanderson, tratatul din 1839 nu era „un angajament clar... de a face uz de forță materială pentru menținerea garantării [neutralității] în orice condiții și cu orice risc”. Aceasta ar însemna, a adăugat el, „a-l interpreta drept ceea ce niciunui guvern nu i se poate cere în mod rațional să promită”⁸¹.

Pe scurt, politica externă conservatoare era de a concilia acele puteri care păreau să amenințe cel mai mult poziția Marii Britanii, chiar dacă asta afecta bunele relații cu puteri mai puțin importante. Esențial este că Germania (ca și Belgia) a intrat în a doua categorie; Franța și Rusia, în prima. Singura excepție evidentă de la regulă se poate spune că a fost Japonia. Însă o alianță cu Japonia se putea încheia fără a crea complicații europene, mai ales în lumina slăbiciunii rusești de după 1905. Nu se putea spune același lucru despre o alianță cu Germania. Dacă conservatorii ar fi urmat strategia inițială a lui Chamberlain de a încheia o alianță cu Germania, consecința ar fi putut fi o înrăutățire a relațiilor imperiale cu Franța și Rusia.

Ar fi condus această situație, într-o bună zi, la un alt tip de război mondial, cu Marea Britanie de partea Germaniei, luptând împotriva încercuirii sale de către – pentru a adopta limbajul contemporan – dușmanii tradiționali ai anglo-saxonilor, imperiile latin și slav? Pare pură fantezie. Dar la acea dată

un astfel de scenariu nu era nici mai mult, nici mai puțin fantastic decât ideea unor alianțe britanice cu Franța și Rusia, care ani de zile păruseră imposibile – „sortite eșecului”, ca să folosim expresia lui Chamberlain. Sarcina diplomației dintre 1900 și 1905 a părut aceea de a alege între aceste două opțiuni: un fel de reconciliere transoceanică cu Franța și Rusia sau riscul unui război viitor cu una sau ambele puteri – un război pe care Marea Britanie ar fi trebuit să-l poarte nu doar în Canalul Mânecii, ci și în teatrele de operațiuni îndepărtate din Mediterana, Bosfor, Egipt și Afghanistan.

Războiul iluziilor Marii Britanii

Aceasta era moștenirea diplomatică lăsată liberalilor în urma demisiei lui Balfour din decembrie 1905. Este foarte important să subliniem că aceasta nu a obligat în niciun fel Marea Britanie să intre în Primul Război Mondial. Cu siguranță, a pus în ordine prioritățile diplomatice ale Marii Britanii vizavi de celelalte puteri: Franța, Rusia, Germania (cu Austria, Italia și Turcia la urmă). Dar nu a obligat în mod irevocabil Marea Britanie să apere Franța și cu atât mai puțin Rusia, în eventualitatea unui atac al germanilor împotriva celor două țări. Pe scurt, nu a făcut ca războiul dintre Marea Britanie și Germania să fie inevitabil, așa cum se temeau câțiva pesimiști – mai ales Rosebery⁸².

Mai mult, la prima vedere părea mai puțin probabil ca un guvern liberal – mai ales precum cel condus de Campbell-Bannerman – să intre în dispută cu Germania sau să se alieze cu Franța și Rusia decât predecesorul său. Deși s-au făcut încercări de a importa noțiunea de „prioritate a politicii interne” din istoriografia germană în cea britanică, puțin observatori din 1905 ar fi susținut că schimbarea guvernului a crescut șansele de război⁸³. Conștiința nonconformistă, credința cobdenită în liberul-schimb și pace, preferința gladstoniană pentru dreptul internațional față de *Realpolitik*, precum și aversiunea Marelui Bătrân față de cheltuielile militare excesive și repulsia față de o armată de mari dimensiuni erau doar câteva dintre tradițiile liberale ce păreau să recomande o politică pacifistă, la care putem adăuga preocupările perene ale partidului legate de Irlanda și reforma parlamentară, care îi distrăgeau atenția⁸⁴. La acestea, „noul liberalism” al perioadei eduardiene a adăugat o nouă preocupare față de finanțele publice redistributive și problemele „sociale”, precum și o varietate de teorii influente – precum cea a lui Norman Angell – cu privire la iraționalitatea economică a războiului⁸⁵. În cel mai bun caz, părea probabil ca noul guvern să încerce (cum spunea Lloyd George) „să reducă uriașele cheltuieli cu armamentele acumulate prin nechibzuința predecesorilor noștri”⁸⁶.

Totuși, legea consecințelor nedorite are toate șansele să acționeze atunci când un guvern ajunge să fie divizat în mod fundamental, așa cum a devenit treptat guvernul liberal. Încă din septembrie 1905, Asquith, Grey și Haldane (care a ajuns ministru de Război) au căzut de acord să acționeze concertat ca o facțiune „liberal-imperialistă” sau ca o „ligă liberală” în cadrul noii administrații, pentru a contracara tendințele radicalilor de care se temea, printre alții, și regele⁸⁷. Numirea lui Grey în funcția de ministru de Externe a fost unul dintre primele și cele mai importante succese ale facțiunii. Grey nu era nici pe departe un imperialist înfocat. Cunoștea, evident, argumentele lui Angell despre rațiunea iluzorie a războiului⁸⁸. Împărtășea dorința radicalilor de a „urma o politică europeană fără a menține o armată numeroasă” și a salutat sprijinul acordat de gladstonieni, precum John Morley, în încercarea de a ține în frâu guvernul Indiei. Totodată, entuziasmul său legat de continuarea și adâncirea antantei cu Franța și încheierea unui acord similar cu Rusia era în conflict cu respingerea de către grupul „pace cu orice preț” din cadrul cabinetului a amestecului în problemele continentale. Acest dezacord fundamental ar fi trebuit să creeze probleme mai devreme decât s-a întâmplat de fapt. Cu toate acestea, Asquith – care i-a urmat lui Campbell-Bannerman ca prim-ministru în aprilie 1908 – a excelat în susținerea poziției lui Grey⁸⁹. Ea era pe placul amândurora – ca să nu mai vorbim de diplomații de la Foreign Office –, deoarece limita influența directă a cabinetului și a Parlamentului asupra politicii externe. De obicei, Grey se plângea, cum a făcut-o și în octombrie 1906, că unii parlamentari liberali „au deprins acum arta de a pune întrebări și a provoca dezbateri, iar în afacerile externe sunt atâtea lucruri care atrag atenția și care ar fi mult mai bine să fie lăsate deoparte”. Când colegii săi de cabinet făceau comentarii despre afacerile externe, Grey încerca „să-i convingă că își bat gura de pomană fără să înțeleagă nimic”⁹⁰.

În această privință, el a fost fără îndoială ajutat și instigat de aprobarea tacită a politicii sale de către opoziție. Să nu uităm niciodată că majoritatea deținută de liberali s-a diminuat constant între 1906 și 1914. La ultimele alegeri generale antebelice din decembrie 1910, liberalii și conservatorii câștigaseră câte 272 de locuri, astfel încât guvernul se baza pe 42 de membri laburiști ai Parlamentului și 84 de naționaliști irlandezi pentru a forma o majoritate. Deoarece conservatorii au câștigat șaisprezece din cele douăzeci de alegeri speciale care au urmat, în iulie 1914 această majoritate se redusese la doar douăsprezece locuri. Acest lucru ne ajută să explicăm exprimarea greoaie a guvernului atât asupra bugetului, cât și a măsurii Home Rule din acea lună fatidică⁹¹. În aceste condiții, era de așteptat ca influența opoziției să crească. Dacă liderii conservatorilor s-ar fi opus politicii lui Grey, ar fi putut să-i facă viața la fel de grea cum le-o făcuseră lui Lloyd George, cu a